

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10407306>

Accepted: 10.12.2023

101 Anadolu Efsanesi'nde Afetlerin İzleri**101 Traces Of Disasters In Anatolian Legend****Sevim GÜDER**Gaziosmanpaşa Bilim ve Sanat Merkezi
sevimguder81@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2952-3106>**Dilara Mina ŞENAY**Gaziosmanpaşa Bilim ve Sanat Merkezi
dilaraminasenay@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6830-0826>**Hacer KAYALAR**cakma_k@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6426-8862>**Özet**

788

Araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanan ve halk anlatıları arasında önemli bir yere sahip olan efsaneler, toplumsal hafızada saklanarak sözlü kültür aracılığıyla canlılığını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Genellikle şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılan ve olağanüstü motifler içeren efsanelerde toplumu derinden etkileyen bütün konular gibi doğal afetlerin izleri de görülmektedir. Bu çalışmada Anadolu efsanelerinde afet olgusunun ne şekilde yer aldığını tespit etmek amacıyla Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun 101 Anadolu Efsanesi adlı eser örneklem olarak alınmış ve bu eserde yer alan efsaneler nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Afetlerle ilişkili on üç tane efsane tespit edilmiştir. Tespit edilenlerin on tanesi tek bir afete dair motif içerirken üç tanesi birden fazla afet motifi içermektedir. İncelenen eserdeki afet temasını içeren efsaneler tematik olarak sınıflandırılmıştır. Birden fazla afet motifi içeren (hem deprem hem sel gibi.) efsaneler her motif için ayrı ayrı incelenmiştir. Söz konusu efsanelerden tespit edilen örneklerle afetlerin izleri ve efsanelere göre oluşum sebepleri açıklanmış ve bu örneklerden hareketle halk edebiyatı araştırmacıların belirlediği efsane türünün bazı işlevleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğal Afet, Efsane, İşlev, Motif, Olağanüstü Durum.

Abstract

Legends, defined by researchers in various ways and having an important place among folk narratives, have survived to the present day by preserving their vitality through oral culture by being stored in social memory. Traces of natural disasters, like all issues that deeply affect society, can be seen in legends that are generally told about people, places and events and contain extraordinary motifs. In this research, in order to determine how the phenomenon of disaster takes place in Anatolian legends, Prof. Dr. Saim Sakaoglu's work titled 101 Anatolian Legends was taken as a sample and the legends in this work were examined using the document analysis method, one of the qualitative research methods. Thirteen legends related to disasters have been identified. While ten of the detected ones contain a single disaster motif, three of them contain more than one disaster motif. The legends containing the disaster theme in the examined work were classified thematically. Legends containing more than one disaster motif (such as both earthquake and flood) were examined separately for each motif. The traces of disasters and the reasons for their formation according to legends were explained with the examples identified from the legends in question, and some functions of the legend type determined by folk literature researchers were determined based on these examples.

Keywords: Natural Disaster, Legend, Function, Motif, Extraordinary Situation.

GİRİŞ

TDK Türkçe sözlükte efsane; 1. Ed. Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye, söylence. 2. Mec. Gerçeğe dayanmayan, asılsız söz, hikâye vb. şeklinde tanımlanmaktadır (TDK Türkçe Sözlük, 2009: 603). “Efsane terimi, dilimize Farsçadan girmiştir. Batı dillerinde, Latince ‘legendus’ kökünden çıkan ‘legenda, legend, leggenda, leyenda’ vb. kelimeler, efsane kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır (Sakaoglu, 1980: 4). “Anadolu Türkleri arasında efsane, menkabe, esatir ve mitoloji terimleri yaygınlık kazanmıştır. Anadolu dışında yaşayan Türklerden Azerilerde esatir, mit, efsane; Türkmenlerde epsana, rovyat; Özbeklerde efsane, rivayat vb. terimler efsane karşılığı olarak kullanılmaktadır” (Ergun, 1997: 1-2).

Saim SAKAOĞLU, sözlü gelenekte anlatılan bir halk edebiyatı ürünü olan efsane ile ilgili olarak Grimm Kardeşler’in efsane tanımını “Efsane, gerçek veya hayali muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir.” aktarmıştır (Sakaoglu, 2018: 19). Pertev Naili BORATAV efsaneyi, kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türü olarak tanımlamıştır (Boratav, 1992: 99). Sakaoglu, Batılı araştırmacıların tariflerinden yola çıkarak efsanelerin özelliklerini şöyle tespit etmiştir:

- Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar.
- Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır.
- Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür.

Bununla birlikte tariflerde yer almayan bir diğer özellik:

- d) Efsanelerin belirli bir şekli yoktur, kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatmadır (Sakaoglu, 2018: 20).

Boratav, uluslararası sınıflandırma niteliğindeki International Society for F.-N. Research'ın Budapeşte'de kabul ettiği efsane tasnifini temelde benimsemekle birlikte bu tasnifin Türk efsanelerine tam olarak uymadığını belirtmiştir. Boratav, adı geçen tasnif üzerinde bazı değişiklikler yaparak Anadolu-Türk efsanelerini şu şekilde tasnif etmiştir:

- a) Yaradılış efsanesi
- i) Oluşum ve dönüşüm efsaneleri
- ii) Evrenin sonunu (mahşer ve kıyamet günlerini) anlatan efsaneler.
- b) Tarihlik efsaneler
- c) Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler üzerine efsaneler.
- d) Dinlik efsaneler (Boratav, 1992: 100).

Efsaneler sahip olduğu birçok motif nedeniyle kültür aktarımında önemli rol oynar. Sözlü kültürde nesilden nesile aktarılan efsaneler toplumun hafızasını derinden etkilemiş olaylarla ilgili izler taşımaktadır. Geçmişten günümüze kadar yaşanmış olan doğal afetler de efsanelerin oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Artun, efsanelerin nasıl oluştuğuyla ilgili görüşlerin yaygın olarak; efsanelerin tarih öncesi dönemlerde yaşamış ve rasyonel düşünme olanağına sahip olmayan toplumların kendisini tabiata karşı daha güçlü hissedebilmek için kahramanlar yaratma yoluna gittikleri veya bir kişinin yaptığını çok fazla büyüterek ondan güç ve cesaret alma ihtiyacının sembolleştirildiği, düşüncesi etrafında toplandığını ifade etmektedir (Artun, 2011).

İnsan yaşamı kadar tarihe sahip olan ve insanlığı tehdit eden doğal afetler; tüm dünyayı etkisi altına aldığı gibi ülkemizi de etkisi altına almış ve ciddi can ve mal kayıplarına neden olan doğal afet türleri şu kategorilere ayrılabilir:

- **Doğal jeolojik- jeomorfolojik afetler:** Deprem, tsunami, volkanik püskürmeler, her türlü kütle hareketleri
- **Klimatik- meteorolojik afetler:** Sel-taşkın, aşırı sıcaklar ve aşırı soğuklar, aşırı kar yağışları, hava kirliliği, kuraklık, etkili rüzgârlar, hortum, tornado, kasırga, yıldırım düşmesi, sis, dolu, çığ, don ve buzlanma, asit yağmurları, El Nino, buzulların erimesi, küresel ısınma ve iklim değişimleri,
- **Hidrografik afetler:** Akarsu taşkınları, akarsuların kirlenmesi, barajların taşması ve yıkılması, göl sularının kirlenmesi, deniz kabarmaları
- **Biyolojik afetler:** Erozyon, orman yangınları, hayvanların neden olduğu salgınlar, böcek istilaları, çekirge istilaları... olarak sıralanabilir (Şahin ve Sipahioğlu, 2002; Özey, 2006).

Olağanüstü olaylarla örülü efsaneler sözlü kültürde korunup aktararak insanların bu olayları unutmamasını ve kolektif hafızada yer edinmesini sağlarlar. Bilge Seyidoğlu, sözlü edebiyat geleneğinde önemli bir yere sahip olan efsanelerin işlevlerine şu şekilde özetlemiştir:

1. Bir toplum için önemli olan olay, durum, varlık ve sosyal kurumların oluşum nedenlerine açıklama getirmek,
2. Ait oldukları toplumun yaşadığı coğrafyayı, tabiatı ve toplumun hayatında önemli olan varlık ve nesnelere yerleştirmek ve millileştirmek,
3. Toplumda geçerli olan gelenekler ve bunlara bağlı sosyal davranış ve kurumları geçerli kılmak ve genç kuşaklara aktarıp, benimsetmek (Seyidoğlu, 1985: 198-199).

Ferhat Aslan, bugüne kadar yapılan efsane tanımlarından ve efsane üzerine yaptığı araştırmalardan yola çıkarak efsanelerin işlevlerini şu şekilde belirlemiştir; "insanların merak ettikleri sorulara cevap vermesi ve olağanüstü durumlara açıklık getirmesi", "öğüt vermesi, örnek göstermesi", "toplumsal kural ve davranışları öğretme ve uygulamaya yönlendirmesi", "toplumca hoş karşılanmayan tutum ve davranışları yasaklaması ve bunlardan caydırması", "evren, dünya, insan ve diğer canlılar, maddeler, toplumsal olgu, davranış ve kurallar ve sosyal kurumların kökeni ve işlevi hakkında açıklayıcı bilgi vermesi", "toplumsal hafızanın ve toplumsal ideallerin canlı tutulmasına hizmet etmesi" (Aslan, 2012).

Sakaoğlu'na göre ise "Anadolu baştanbaşa efsanedir. Halkımızın engin muhayyilesi, az-çok bir şekle sahip olan her taş yığını için güzel hikâyeler ortaya koymuştur. Günlük hayatın pek çok galesi bu efsanelerde ifadesini bulmuş, Anadolu'nun mert insanları, zaman zaman teselliyi bunlarda aramışlardır. Efsanelerin hemen hepsinde ortak bir hususiyet olarak, insanların doğruluktan ayrılmamaya davet edildiğini görürüz. Yalan söyleyenler, tartıda hile yapanlar, emanete ihanet edenler, doğru söze kulak asmayanlar, kendini beğenmişler ve daha başkaları, efsanelerde ya cezalandırılırlar veya uygun bir şekilde ikaz edilirler. Gözlerini mal hırsı bürüten pek çok insan, efsanelerin büyülü havasında iyilik yapmayı, doğru yola girmeyi kolaylıkla öğrenir verir." (Sakaoğlu, 1976: 11).

Bu araştırmada, halkı derinden etkileyen doğal afetlerin efsanelerdeki yerini ve işlevlerini tespit etmek amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu araştırmada Anadolu efsanelerinde afet olgusunun ne şekilde yer aldığını ve tespit etmek amacıyla Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun "101 Anadolu Efsanesi" adlı eseri örneklem olarak alınmış ve bu eserde yer alan efsaneler nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. İncelenen eserlerdeki afet temasını içeren efsaneler tematik olarak sınıflandırılmıştır. Birden fazla afet motifi içeren (hem deprem hem sel gibi.) efsaneler her motif için ayrı ayrı incelenmiştir.

Bulgular ve Tartışma

1. Doğal jeolojik- jeomorfolojik afetler: :

Deprem, tsunami, volkanik püskürmeler, her türlü kütle hareketleri. Bu kategoriye giren iki efsane tespit edilmiştir. Tortum Gölü, Ilıca ve Sarıkız efsaneleri.

a) Her türlü kütle hareketleri:

Tortum Gölü efsanesinde sürüsünü otlatan bir çobanın üst üste birkaç kez duyduğu ses karşılığında verdiği yanıt üzerine eteklerinde sürüsünü otlattığı dağın yarısı koparak aşağıda akmakta olan Tortum çayının önünü kapatır. Bu durum sonrasında, bir tarafta göl meydana gelir, bir tarafta da düşen kayanın etrafından sular taşarak Tortum Şelalesi'ni meydana getirir (Sakaoğlu, 1976: 169-170). Bu anlatı, efsanelerin insanların merak ettikleri sorulara cevap vermesi ve olağanüstü durumlara açıklık getirmesi işlevi ile açıklanabilir. Efsanede çobanın eteklerinde sürüsünü otlattığı dağın bir parçasının koparak Tortum çayının önünü kapatması doğal afetlerden kütle hareketi olarak ele alınmıştır. Çayın taşması olayı ise akarsu taşkını başlığı altında incelemiştir.

Ilıca ve Sarıkız efsanesinde ise anneannesiyle yaşayan sarı saçlı bir kızın ineğini alarak otlatmaya götürmesi ve bir gün nerden geldiği belli olmayan bir ses tarafından ilk olarak "Ağlayarak mı geleyim, çağlayarak mı?" şeklinde kendisine sorulması üzerine korkup kaçır. Ertesi gün ise yine aynı sesi "Geliyorum Sarıkız, geliyorum. Harlayarak mı geleyim, gürleyerek mi?" şeklinde duyan Sarıkız bu sefer dayanamayıp bu soruya "Harlayarak gel, harlayarak" şeklinde verdiği cevap sonucunda kayaların çatırdamaya başlar ve her yandan çağıldayan sular alev alev yanarak Sarıkız'ı sarar (Sakaoğlu, 1976: 171-173). Bu anlatı da efsanelerin insanların merak ettikleri sorulara cevap vermesi ve olağanüstü durumlara açıklık getirmesi işlevi ile açıklanabilir. Efsanede Sarıkız'ın verdiği cevap sonrasında kayaların çatırdamaya başlaması kütle hareketi olarak ele alınmıştır. Çağıldayan suların alev alev yanarak Sarıkız'ı sarması ise yangın başlığı altında ayrı olarak incelemiştir.

Her iki efsanede de kayaların çatırdaması efsanelere konu olan kişilerin gapten duydukları bir sese karşılık vermeleri neticesinde gerçekleşmektedir.

2. Klimatik- meteorolojik afetler:

Sel-taşkın, aşırı sıcaklar ve aşırı soğuklar, aşırı kar yağışları, hava kirliliği, kuraklık, etkili rüzgârlar, hortum, tornado, kasırga, yıldırım düşmesi, sis, dolu, çığ, don ve buzlanma, asit yağmurları, El Nino, buzulların erimesi, küresel ısınma ve iklim değişimleri. Bu kategoriye giren on tane efsane tespit edilmiştir. Bunlardan Yağ Basan, Süphan Dağı, Efteni Gölü ve Çavuşçu Gölü efsaneleri sel-taşkın bölümünde, Arap Baba efsanesi kuraklık bölümünde, Sarıkız Tepesi, Ulu Burnu, Kervankıran ve Gelincik Ana Tepesi etkili rüzgârlar bölümünde, Egerim sırtları efsanesi ise hem sel-taşkın hem de etkili rüzgârlar bölümünde incelenmiştir.

a) Sel-Taşkın:

Yağ basan efsanesinde, bir yağ tüccarı fazla miktarda yağ ile yola çıkar. Bu mevkie gelince şiddetli bir yağmur başlar. Bu yüzden de yağları yüklemiş olduğu hayvanlar daha fazla yol alamaz. Başka çaresi olmadığını anlayan tüccar yağları hayvanlardan indirir, kendince uygun bulduğu bir yere yerleştirir. Fakat yağmur ilerleyen zamanda artar ve sel suları her tarafı kaplar. Bu arada çağlayan sular tüccarın yağlarını koymuş olduğu yere gelir, oradaki yağları basar. Suların çekilmesinden sonra oraya gelen köylüler, tüccarın bütün yağlarının basıldığını fark ederler. Bu olaydan sonra etrafta bulunan köprüye, çeşmeye ve çayırılığa aynı ad verilir (Sakaoğlu, 1976: 93-94). Bu anlatıda tüccarın yanında fazla malzeme taşınması sonucu suyun yağları basması efsanelerin insanlara öğüt

vermesi, örnek göstermesi işleviyle açıklanabilir. Efsanede yağmurun zamanla artarak sele dönüşmesi ve yolculuk için fazla sayılabilecek miktarda yükte yola çıkarak tedbirsiz tüccarın, yağlarını basması olayı sel-taşkın olarak alınmıştır.

Eğirim sırtları efsanesinde ise vaktiyle bir tacir, karşı yakada bulunan ilçelerden afyon satın almak için Eğridir'den yola çıkar. Altında atı, atının üstündeyse altın dolu heybesi vardır. Başka yol olmadığından bu patikadan geçmesi gerekir. Akşam havanın kararması ve gece olmasına rağmen yoluna devam eder. Bu sırada gölde kuvvetli bir lodos fırtınası esmeye başlar. Rüzgârı içine alan dalgalar bir minare boyu kadar yükselirler, zaman zaman da tacirin geçmekte olduğu sırtlara çarpmaya başlarlar. Tacirin atı güçlüdür, kuvvetlidir; bu dalgalara karşı koyar. Bir yandan da dalgayı yedikçe kişnemeye, şaha kalkmaya başlar. Tacirle atı bir süre bu şekilde yollarına devam ederler. Her ikisinde de güç kalmaz, yorgunluk alâmetleri görülmeye başlar. Bu sırada sırtlara çarpan kuvvetli bir dalga tacirin atını da, atının üzerindeki bir heybe dolusu altınını da gölün kararmakta olan sularının derinliklerine gömer. Zavallı adam ne yapacağını şaşırır, Allah'tan yardım ister. Sonra duaya başlar: "Allah'ım, bana acı, mahvoldum." Dua ettikten sonra atını ve altınlarını alan sulara doğru bakar, haykırarcasına bağırmağa başlar: "Atıma da acırım ama ille de eğirim." Atının üzerindeki servetini kaybeden, gecenin karanlığında tek başına kalan tacirin hüznü hikâyesi böyledir (Sakaoğlu, 1976: 101-102). Bu anlatıda tüccarın hava kararmasına rağmen yola çıkması ve bunun sonucunda atını ve heybesindeki altını kaybetmesi efsanelerin insanlara öğüt vermesi, örnek göstermesi işlevi ile açıklanabilir. Efsanede, gece olmasına rağmen tehlikeli bir yerde yolculuğa devam eden ve başına gelen felaketten Allah'a dua ederek kurtulan ancak atından çok altınları için endişelenen tacirin bulunduğu yerde dalgaların minare kadar yükselmesi ve sırlara çarpması sel-taşkın olarak alınmıştır. Bu efsanedeki lodos fırtınası ise etkili rüzgârlar başlığı altında tekrardan incelenmiştir.

Efteni Gölü efsanesinde ise bu göl eskiden Anadolu'daki binlerce köyden biridir. Hızır Aleyhisselâm'ın yolu bir gün köye düşer. Bir kapıyı çalar. Çıkan kadından bir parça ekmek ister. Kadın hem kötü bir insan olduğundan hem de gelenin Hızır olduğunu bilmediğinden Hızır'a ekmek vermez. Hızır Aleyhisselâm aç kalacak değil elbet, hem onun ekmeğine de muhtaç değildir. Ama aslında bu bir denemedir. Hızır köyden ayrılırken şöyle dua eder: "Allah bu köyü suya gark etsin!" Zamanla köyün yeri suyla dolmuş ve bugünkü Efteni Gölü meydana gelmiş. Gölde kayıkları ile balık avlayan köylülerin dediği doğru ise zaman zaman, su altında kalan köyün caminin minaresi kayıklarına ve küreklerine değermiş (Sakaoğlu, 1976: 101-102). Bu anlatıda üç işlev tespit edilmiştir. Hızır Aleyhisselâm'ın kapısını çaldığı evdeki kötü kadının ona yiyecek vermemesi sonucu köyü su basması efsanelerin toplumca hoş karşılanmayan tutum ve davranışları yasaklaması ve bunlardan caydırması ve köyü suların gark etmesi sonucu Efteni Gölü'nün oluşması efsanelerin insanların merak ettikleri sorulara cevap vermesi ve olağanüstü durumlara açıklık getirmesi işleviyle, Hızır Aleyhisselâm'ın bedduası sonucu Efteni Gölü'nün oluşması evren, dünya, insan ve diğer canlılar, maddeler, toplumsal olgu, davranış ve kurallar ve sosyal kurumların kökeni ve işlevi hakkında açıklayıcı bilgi vermesi işleviyle açıklanabilir. Efsanede, Türk halk kültüründe önemli bir yere sahip olan Hızır Aleyhisselâm'ın bedduası sonucu köyün sular altında kalması sel-taşkın olarak alınmıştır.

Çavuşçu Gölü efsanesinde ise zamanında Ilgın, bugün Çavuşçu Gölü'nün bulunduğu alandır. Ortasından da ünlü Kral yolu geçer. Bu sebeple ilçenin eski hali daha farklı ve daha büyüktür. O

zamanlar şehrin merkezindeki alanda dışı bir köpek yavruları ile birlikte yaşar, kimseye zarar vermediği için de şehir halkı bunları severmiş. Şehir çukur bir alanda kurulduğu için yağmurlu geçen kış mevsimlerinde zaman zaman sel felaketine uğrar ama şehir halkı aldığı tedbirlerle bu felâketleri kısa zamanda önlerlermiş. Bir kış mevsiminde şehrin üzerine kara bulutlar kaplar ve bu durum birkaç gün devam eder. Bu süre zarfında halkın sevdiği köpek sürekli havlar. Halk, bu havlamanın neyi işaret ettiğini bir türlü anlayamaz. Nihayet bir gün köpek yavrularını da peşine takip şehri terk eder. Köpeğin gidişini görenlerden bazıları da onları takip eder. Köpek, yavruları ve onları takip eden insanlar bugünkü Ilgın'ın kurulduğu yere gelince daha ileri gitmekten vazgeçerler ve oraya yerleşirler. Şehrin üstünü kaplayan kara bulutlar ise birkaç gün sonra yağmur olup yeryüzüne inmişler. Böylece köpeğin gidişine hiçbir anlam veremeyenleri bütün malları ile birlikte suya gark edivermiş. Derken bu çukur alanda bugünkü Çavuşçu Gölü meydana gelmiş. Köpekle birlikte o bölgeyi terk edenler ise yeni taşındıkları bölgeyi kendilerine yurt edinmişler ve bugünkü Ilgın ilçesini kurmuşlar (Sakaoğlu, 1976: 163-164). Bu anlatıda iki işlev tespit edilmiştir. Köpeğin sürekli havlaması sonucu köpeği dinleyenlerin köyden gitmesi kalanların sular altında kalması ve bunun sonucunda Çavuşçu Gölü'nün meydana gelmesi insanların merak ettikleri sorulara cevap vermesi, olağanüstü durumlara açıklık getirmesi ile evren, dünya, insan ve diğer canlılar, maddeler, toplumsal olgu, davranış ve kurallar ve sosyal kurumların kökeni ve işlevi hakkında açıklayıcı bilgi vermesi işlevleriyle açıklanabilir. Efsanede, köpeklerin havlamaları yaklaşan felaket için haberci şeklinde görülmektedir. Şehrin sel felaketine uğraması ve köpeklerin orayı terk etmelerini doğru yorumlayamayıp onları takip etmeyenlerin suya gark edilmiş olması sel-taşkın olarak alınmıştır.

Süphan Dağı efsanesinde Hz. Nuh Aleyhîsselâm ile teknesine aldığı insan ve hayvanlar tufan suları üzerinde günlerce yol aldıktan sonra bir tepeye çarparlar. Sular altında kalan bu tepe, bir dağın su üzerinde kalmış yüksek tepelerindedir. Teknelerinin bu tepeye çarpması üzerine Nuh Aleyhîsselâm, olayın yarattığı anlık bir tereddütten sonra şu sözleri söyler: “Suphanallah (Allah'ı tenzih ederim, teşbih ederim)” Daha sonra Nuh Aleyhîsseiâm, suların alçalması sonucu geri çekilir. O günden sonra teknenin çarptığı tepeye Süphan adı verilir (Sakaoğlu, 1976: 107-108). Bu anlatıda iki işlev tespit edilmiştir. Hz. Nuh Aleyhîsselâm'ın günlerce yol aldıktan sonra bir tepeye çarpması, insanların merak ettikleri sorulara cevap vermesi ve olağanüstü durumlara açıklık getirmesi işlevi ile, bu olaydan sonra teknenin çarptığı tepeye Süphan adı verilmesi ise evren, dünya, insan ve diğer canlılar, maddeler, toplumsal olgu, davranış ve kurallar ve sosyal kurumların kökeni ve işlevi hakkında açıklayıcı bilgi vermesi işleviyle açıklanabilir. Efsanede, Süphan Dağı'nın oluşumu, dinî bir şahsiyet olan Hz. Nuh'un duası neticesinde gerçekleşmiş kabul edilmektedir. Yaşanan tufan olayı ise sel-taşkın bölümünde incelenmiştir.

b) Etkili Rüzgârlar

Sel-taşkın başlığı altında da incelemiş bir efsane olan Egerim sırtları efsanesinde bir tacir afyon almak için çıktığı yolculukta minare boyu kadar yükselen dalgalarla ve şiddetli bir Lodos ile karşılaşır bunun sonucunda atını ve atının üzerindeki bir kese dolusu altını yani servetini kaybeder (Sakaoğlu, 1976: 101-102). Sel ve taşkın bölümünde de incelenmiş olan efsane, bu anlatıların insanlara öğüt vermesi, örnek göstermesi işlevi ile açıklanabilir. Efsanede tacirin, tedbirsiz davranarak yolculuğuna gece devam etmesi neticesinde şiddetli bir Lodos ile karşı karşıya kalması etkili rüzgârlar başlığı altında incelenmiştir.

Sarıköz Tepesi efsanesinde ise anlatıldığına göre, çevre köylerden birinde çok güzel bir kız varmış. Birçok delikanlı bu kızla evlenmek ister. Ancak kızın babası, bunca emekle ve zahmette büyüttüğü kızını öyle, kolay bir şekilde kimseye vermek istemez. Kızını rahat ettirecek bir koca bekler ki damadı ile övünsün. Fakat dünya kötülük dünyasıdır; yalan da iftira da onlardadır. Derler ki: “Senin kızın kötü yola saptı.” Babası inanmaz, fakat bunu ona bir şekilde kabul ettirirler. Adamcağız çaresiz kalır, bu lekeyi temizlemeye karar verir. Fakat yine de öldürmeye kıyamaz, kendi vermediği canı alamaz. Onu ancak gözden uzak tutmak ister ki insanlara karşı yüzü olsun. Baba, kızını alır yanına, beraber doğruca Kaz Dağı'nın yolunu tutar. Orada bir süre beraber kaz otlatırlar, öğle olur, yemek yerler. Derken baba, kızının yanından bir anlık ayrılmasından istifade ederek oralardan uzaklaşır. Yolunu bilmeyen kız ölüme terkedilir. Kız ölmez. Yolunu kaybedenlere yol, izini kaybedenlere iz gösterir. Bilhassa kış günleri günlerinde fırtınaya tutulanlara yardım eder. Kızının ölmediğini, hayatta olduğunu öğrenen baba, yollara düşer. Yüreği evlat özlemiyle yanan baba bir solukta kızının yanına ulaşır. Baba, Kartaltepe'de ölür; oraya Baba tepe adı verilir. Kızın öldüğü yere ise Sarıköz Tepesi adı verilir (Sakaoğlu, 1976: 103-104). Bu anlatı efsanelerin öğüt vermesi, örnek göstermesi işlevi ile açıklanabilir. Bu efsanede kızın kış günleri fırtınaya yakalananlara yardım etmesi etkili rüzgârlar başlığında incelenmiştir.

Ulu Burnu efsanesinde ise zamanında bir vapur, dalgaların en şiddetli ve azgın olduğu sıralarda fırtınaya tutulur. Sonunda kaptan Gülburnu adında bir köye sığınmaya karar verir. Bugün Ulu Burnu diye adlandırdığımız yere gelince tayfalar yorulurlar ve kalan son güçleriyle küreklere asılırlar. Bir ara kürek çekenlerin yer değiştirmeleri için mola verilir. Tam yer değiştirme için mola verildiği sırada, denizden gelen ve karaya doğru şiddetle esen rüzgârın tesiriyle gemi sarsılır ve dümeni kopar. Kaptan bu durum karşısında aciz kalır. Tekne kayalara doğru sürüklenmektedir. Tam kayalara çarpacağı anda geminin direğinde yeşil bir ışık yanar. Yaşanılan bu olay gemidekileri şaşkına çevirir. Söylendiğine göre orada bir ulu şahsın mezarı vardır. Gemicilerin kötü sonlarını gören bu ulu kişi yeşil sarıklı olarak tekneye hâkim olmuş. Hatta tekneyi düzelttikten sonra çıkan dümeni de yerine takmış. Sonunda da gemicileri yolcu etmiş. Bu burun o günden sonra gemiciler tarafından kutsal ve özel bir yer olarak kabul edilir ve her gelip geçişte düdük çalınarak selamlanır (Sakaoğlu, 1976: 81-82). Efsanede, zor bir durumla karşılaşanlara, yeşil sarıklı ulu bir kişinin yardım ettiğine inanılmaktadır. Bu anlatı efsanelerin insanların merak ettikleri sorulara cevap vermesi ve olağanüstü durumlara açıklık getirmesi işlevi ile açıklanabilir. Efsanede vapurun, dalgaların en şiddetli ve azgın olduğu sıralarda fırtınaya tutulması etkili rüzgârlar başlığı altında incelenmiştir.

Kervankıran adlı efsanede ise eşyasını yükleyeli aylar olduğu halde hâlâ gideceği yere ulaşamayan bir kervan, uzun yolculuğun verdiği sıkıntı, gecikmenin verdiği hüznün ile olan bütün gücünü sarf ederek yoluna devam etmektedir. Hava soğuk ve serttir, kış iyice bastırıştır. Kurtulmanın tek yolu ileride bulunan harabelere sığınmak ve orada bir süre beklemektir. Kervanın sahibi böyle düşünür, emir verip orada konaklayacaklarını söyler. Hemen bir ateş yakarlar, etrafına sıralanıp sohbete başlarlar. Sazı olan biri sazını çalmaya, sesi güzel olan memleket türküleri söylemeye başlar. Böylece saatler ilerler, hava açılır. Fakat yola çıkmak için sabahı beklemeye karar verirler. Sabah olunca hepsinin gözleri parıldamaya başlar. Artık yola çıkabilirler, memlekete bir an önce varabilirler. Kervan hazırlanır, yola koyulur. Bir süre gittikten sonra, tan yerinde gördükleri ışığın mavi bir yıldız olduğunu anlarlar, henüz tan vakti değildir. Derken yeniden deli bir fırtına esmeye, her önüne geleni sağa sola savurmaya başlar. Kervandakiler ne önlerini görebilirler, ne de rahat bir

şekilde nefes alabilirler. Böylece bütün kervan fırtınanın kolları arasında ruhlarını teslim eder (Sakaoğlu, 1976: 148-150). Efsanede, gökte görülen mavi bir yıldız yaklaşan afetin habercisi durumundadır. Bu anlatı efsanelerin insanlara öğüt vermesi, örnek göstermesi işlevi ile açıklanabilir. Bu efsanede deli gibi bir fırtınanın kervandakileri sağa sola savurmaları etkili rüzgârlar başlığı altında incelenmiştir.

Gelincik Ana Tepesi efsanesinde ise güney ve batıdan gelen yürükler ilkbahardan sonbahara kadar bu dağın yamaçlarında yaylarlar. Sarıkeçili Oymağı'nın bir obası yine bir bahar günü bu dağın yamaçlarında çadırlarını kurar, yazı orada geçirmeye karar verirler. Geçen yıl da aynı yere çadır kuran obanın hatırı sayılır delikanlısı burada evlenmiş, gelin ise ilk kınalı parmak aşını orada pişirmişti. Bu yıl da çadırlar kurulurken gelin kadına yemek hazırlamak düşer. Çok cadaloz olan kaynanası geline hemen ateşi yakmasını, üzerine sacı koymasını söyler. Gelin de ne yapsın, başlar çalı çırpı toplamaya, topladıklarını eski ocağa yerleştirir. Fakat ateşi yakmanın mümkünü yok, esen kuvvetli rüzgâr ateşin yakılmasını önler. Gelinin ateşi hâlâ yakmadığını gören öfkeli kaynana elindeki oklava ile gelinin üzerine hücum eder, bakışları ile de gelini şaşkına çevirir. Ne yapacağını bilemeyen gelin, başını, geçen yıldan kalan küllerin arasına sokup saklamak ister. Fakat bahtsızlık gelinin peşini bırakmaz; ta geçen yıldan, çadırların söküldüğü günden kalan bir kıvılcım gelinin saçlarını tutuşturur. Derken gelin yanında getirdiği çalı çırpı ile birlikte yanmaya başlar. Kısa bir müddet sonra gelin kül olup savrulur. Yetişenler bir şey yapamazlar. Kocası bir yandan, obanın güngörmüşleri bir yandan geline yanmaya başlarlar. Kötü kalpli kaynana da suçunu anlayıp af diler, yalvarmaya başlar. Gelinden arta kalan kemikleri ocağa gömerler orası, onun mezarı oluyor. O günden sonra dağın adı Gelincik Ana olarak söylenmeye başlar (Sakaoğlu, 1976: 105-106). Bu anlatı efsanelerin öğüt vermesi, örnek göstermesi işlevi ile açıklanabilir. Bu efsanede ateşin yanmasını engelleyen rüzgâr faktörü etkili rüzgârlar bölümünde incelenmiştir. Kaynanasının gazabından, geçen yıldan kalan ateşin külüyle yanarak kurtulan gelinin ölümüyle kötü kalpli kayınvalideye de vicdan azabı yüklenerek cezalandırılmıştır. Gelincik Ana Tepesi adlı efsanesi aynı zamanda yangın başlığı altında ayrıca incelenmiştir.

c) Kuraklık

Arap Baba efsanesinde yılların birinde Harput ve çevresinde büyük bir kuraklık olur. Buna bağlı olarak da kıtlık, açlık ve perişanlık birbirini takip eder. Halkın durumu hiç de iç açıcı değildir. Harputlu kadınlardan biri rüyasında Arap Baba'yı görür. Kadının inanişine göre, rüyasında gördüğü bu kişinin başını keser, kuru bir çay yatağına atarsa durum düzelecek ve yağmur yağacaktır. Gördüğü rüyanın tesirinde kalan kadın gerçekten de bunu yapar. Bir müddet sonra yağmur yağmaya, bolluk gelmeye başlar. Aynı kadın Arap Baba'yı bir defa daha rüyasında görür. Arap Baha'nın tehdit edici sesi şöyle demektedir: "Başımı getir, vücuduma ekle; yoksa ben yapacağımı bilirim." Bundan korkan ve tedirgin olan kadın, Arap Baha'nın başını attığı yerden alıp getirir ve istenilen yere koyar. Böylece, belki de yeni bir felâketin önüne geçmiş olur. Bazı değişik anlatmalara göre ise de fazla yağmurun meydana getirdiği hasar, Arap Baba'nın başının yerine konulması ile önlenmiş olur (Sakaoğlu, 1976: 213-214). Bu anlatıda dini şahsiyetlere yapılan saygısızlık, efsanelerin toplumca hoş karşılanmayan tutum ve davranışları yasaklaması ve bunlardan caydırması işleviyle açıklanabilir. Bu efsanede yöre halkı tarafından ermiş bir kişi olarak kabul edilen Arap Baba'nın türbesindeki mezarından başını alıp kuru bir çaya atarak

kuraklıktan kurtulacağı düşüncesiyle ulu bir şahsiyete yaptığı saygısızlıktan geri döndüğü için olası bir sel felaketi önlenmiştir.

3. Hidrografik afetler:

Akarsu taşkınları, akarsuların kirlenmesi, barajların taşması ve yıkılması, göl sularının kirlenmesi, deniz kabarmaları. Bu kategoriye giren iki efsane tespit edilmiştir. Tortum Gölü ve Ağa köprüsü efsaneleri.

a) Akarsu Taşkınları

Ağa köprüsü efsanesi farklı anlatım türleri olan bir efsanedir. Bir anlatıma göre; köprünün, üzerine kurulmuş olduğu derenin üzerinde eskiden sadece ufak bir çit varmış. Sular kabarcınca bu çit artık işini göremez olurmuş. Yine böyle suların kabardığı bir gün ağanın kızı çitten geçmek isterken suya düşer. Bütün çırpınmasına ve çabasına rağmen kurtulamayan ağanın kızı sel sularına kapılarak boğulur. Ağa, günlerce evlat acısı çeker ve kızının yokluğunu hiçbir türlü unutamaz. Buna daha fazla dayanamayan ağa, başkalarının çocukları da düşer, onların anne ve babaları da acı çeker düşüncesinden hareketle bu köprüyü yaptırır. Böylece baba, hem kızının acısını biraz unuttur, hem de başkalarının da bu sebepten dolayı acı çekmelerini biraz olsun önlemeye çalışır. Bir diğer anlatıma göre ise; Ağa Hacc'a gitmeye niyetlenir. Bunu öğrenen bölgenin çok sevilen hocası ağanın yanına gidip der ki: "Hacc'a gitmek de sevaptır, ayrıca üzerimize farzdır. Ama bu deremiz her yıl taşar, oldukça fazla can ve mal kaybına sebep olur. Eğer siz şimdi buraya bir köprü yaptırırsanız Hac sevabı kazanırsınız." Hocanın bu sözlerini akla yakın bulan ağa o yıl Hacc'a gitmez ve bu köprüyü yaptırır (Sakaoğlu, 1976: 85-86). Bu anlatıda ağanın toplumun zarar görmesini engellemek için köprü yaptırması toplumsal kural ve davranışları öğretme ve uygulamaya yönlendirmesi işleviyle açıklanabilir. Efsanenin ilk versiyonunda yaşanan bir felaketin ardından olabilecek yeni felaketleri önlemek için çaba gösterilmesi ön plana çıkarılmıştır. İkinci versiyonda da felaket gerçekleşmeden tedbir alınmıştır. Suların kabarması ve taşması sel-taşkın olarak ele alınmıştır.

Tortum Gölü efsanesinde ise Uludağ (Hars) köyünden bir çoban sürüsünü otlatırken kulağına bir ses gelir: "Gelireeeeem (geliyorum)" Çoban, sağına soluna bakınır; hiç bir kimseyi göremez. Sürüsünü otlatmaya devam eder ve akşam olunca da köye döner. Çoban, ertesini gün, yine aynı yerde o sesi bir defa daha işitir. Yine etrafına bakınır; fakat hiç kimseler yoktur. Bu olay birkaç kez daha olunca çoban, köyündeki ihtiyarlara durumu anlatır, içlerinden biri çobana şöyle der: Evlat, yarın da aynı sesi duyarsan cevap olarak "Gel bakalım ne yapacaksın." de. Çoban da ihtiyarı dinlemiş, sesi duyar duymaz bağırmağa başlar: "Gel bakalım ne yapacaksın." Çoban bu sözleri söyler söylemez sürüsünü otlattığı dağın yarısı kopar ve aşağıdan akmakta olan Tortum çayının önünü kapatır. Böylece, bir tarafta göl meydana gelir, bir tarafta da bu kayalardan sular taşarak Tortum Şelalesi'ni meydana getirir (Sakaoğlu, 1976: 169-170). Her türlü kütle hareketleri başlığı altında da incelenen anlatı, efsanelerin insanların merak ettikleri sorulara cevap vermesi ve olağanüstü durumlara açıklık getirmesi işlevi ile açıklanabilir. Efsanede kayalardan taşan suların Tortum Şelalesi'ni oluşturması sel-taşkın olarak alınmıştır.

4. Biyolojik afetler:

Erozyon, orman yangınları, hayvanların neden olduğu salgınlar, böcek istilaları, çekirge istilaları... olarak sıralanabilir. Bu kategoriye giren iki tane efsane tespit edilmiştir. Ilıca ve Sarıkız, Gelincik Ana Tepesi efsaneleri.

a) Yangın

Daha önce her türlü kütle hareketi başlığı altında incelemiş olduğumuz Ilıca ve Sarıkız efsanesinde, anneanesiyle yaşayan sarı saçlı bir kızın ineğini de alarak otlatmaya götürmesi ve bir gün nerden geldiği belli olmayan bir ses tarafından ilk olarak "Ağlayarak mı geleyim, çağlayarak mı?" şeklinde kendisine sorulması üzerine korkup kaçır. Ertesi gün ise yine aynı sesi "Geliyorum Sarıkız, geliyorum. Harlayarak mı geleyim, gürleyerek mi?" şeklinde duyan Sarıkız bu sefer anlık yaşadığı tereddütten sonra dayanamayarak bu soruya "Harlayarak gel, harlayarak" şeklinde verdiği cevap sonucunda kayaların çatırdamaya başlar ve her yandan çağıldayan sular alev alev yanarak Sarıkız'ı sarar (Sakaoğlu, 1976: 171-173). Her türlü kütle hareketleri başlığı altında da incelenen anlatı, efsanelerin insanların merak ettikleri sorulara cevap vermesi ve olağanüstü durumlara açıklık getirmesi işlevi ile açıklanabilir. Efsanede suların alev alev yanarak Sarıkız'ı sarması yangın başlığı altında incelenmiştir.

Gelincik Ana Tepesi efsanesinde ise Sarıkeçili Oymağı'nın bir obası yazı orada geçirmek için çadır kurar. Geçen yıl da aynı yere çadır kuran obanın hatırı sayılır delikanlısı burada evlenmiş, gelin ise ilk kınalı parmak aşını orada pişirmişti. Bu yıl da çadırlar kurulurken gelin kadına yemek hazırlamak düşer. Oldukça kötü kalpli olan kaynanası hemen geline gidip odun toplamasını ve ateşi yakmasını söyler. Gelin de ne yapsın, başlar çalı çırpı toplamaya, topladıklarını eski ocağa yerleştirir. Fakat ateşi yakmanın mümkünü yok, esen kuvvetli rüzgâr ateşin yakılmasını önler. Gelinin ateşi hala yakmadığını gören öfkeli kaynana elindeki oklava ile gelinin üzerine hücum eder, bakışları ile de gelini şaşkına çevirir. Ne yapacağını bilemeyen gelin, başını, geçen yıldan kalan küllerin arasına sokup saklamak ister. Fakat bahtsızlık gelinin peşini bırakmaz; ta geçen yıldan, çadırların söküldüğü günden kalan bir kıvılcım gelinin saçlarını tutuşturur. Derken gelin yanında getirdiği çalı çırpı ile birlikte yanmaya başlar. Kısa bir müddet sonra gelin kül olup savrulur. Yetişenlerde hiçbir şey yapamazlar. Kötü kalpli kaynana da suçunu anlayıp af diler, yalvarmaya başlar. Gelinden arta kalan kemikleri ocağa gömerler orası, onun mezarı olur. O günden sonra dağın adı Gelincik Ana olarak söylenmeye başlar (Sakaoğlu, 1976: 105-106). Etkili rüzgârlar başlığı altında da incelenen bu anlatı efsanelerin öğüt vermesi, örnek göstermesi işlevi ile açıklanabilir. Bu efsanede gelinin bir kıvılcımın tutuşarak kendisini yakması yangın başlığı altında incelenmiştir.

SONUÇ

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun 101 Anadolu Efsanesi adlı eserinde afetlerle ilişkili on üç tane efsane tespit edilmiştir. Tespit edilen on tanesi tek bir afete dair motif içerirken üç tanesi birden fazla afet motifi içermektedir. Tespit edilen efsanelerde afetlerin oluşum sebepleri; Hz. Nuh ve Hızır Aleyhiselam gibi kişilerin dua ve bedduaları, halkın gördüğü rüyalara dayanarak bir felaketi önlemek isterken önemli şahsiyetlere zarar verebilmesi, bazen toplumun sevdiği bir köpeğin ya da herhangi bir hayvanın hareketlerine veya gökte görülen mavi bir yıldızın ışıltısına bakarak felaketin geldiğini anlayabilmesi, kişilerin tedbirsiz davranarak felaketlere sebep olması veya tam tersi tedbir

alınarak veya ulu bir şahsın koruması ile yaşanacak bir felaketin önlenmesi şeklinde açıklanmıştır. Söz konusu efsanelerden hareketle Bilge Seyidoğlu'nun halk anlatılarından efsane türünün işlevlerinden biri olarak belirlediği, bir toplum için önemli olan olay, durum, varlık ve sosyal kurumların oluşum nedenlerine açıklama getirmek ve Ferhat Aslan'ın belirlediği; insanların merak ettikleri sorulara cevap vermesi, olağanüstü durumlara açıklık getirmesi; öğüt vermesi, örnek göstermesi; evren, dünya, insan ve diğer canlılar, maddeler, toplumsal olgu, davranış ve kurallar ve sosyal kurumların kökeni ve işlevi hakkında açıklayıcı bilgi vermesi; toplumca hoş karşılanmayan tutum ve davranışları yasaklaması ve bunlardan caydırması; toplumsal hafızanın ve toplumsal ideallerin canlı tutulmasına hizmet etmesi, toplumsal kural ve davranışları öğretme ve uygulamaya yönlendirmesi işlevleri tespit edilmiştir. Saim Sakaoğlu'nun da ifade ettiği gibi günlük hayatın pek çok galesi bu efsanelerde ifadesini bulmuş, Anadolu'nun mert insanları, zaman zaman teselliyi bunlarda aramışlardır. Olağanüstü olaylarla örülü efsaneler, sözlü kültürde korunup sonraki nesillere aktarılarak insanların bu olayları unutmamasını ve kolektif hafızada yer edinmesini de sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

Artun, E. (2011). Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri. Adana: Karahan Kitapevi.

Aslan, F. (2012). "Halk Bilimsel Bir Terim Olarak 'Efsane' Üzerine Bazı Dikkatler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 23.

Boratav, P.N. (1992). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Ergun, M. (1997). Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi. Ankara: TDK Yayınları.

Özey, R. (2006). Afetler Coğrafyası. İstanbul: Aktif Yayınevi s. 214.

Sakaoğlu, S. (1976). 101 Anadolu Efsanesi. İstanbul: Damla Yayınevi.

Sakaoğlu, S. (1980). Anadolu Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu. Ankara: Atatürk Ün. Basımevi.

Sakaoğlu, S. (2018). Efsane Araştırmaları. Konya: Kömen Yayınları.

Seyidoğlu, B. (1985). Erzurum Efsaneleri, Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Şahin, C. Sipahioğlu, S. (2002). Doğal Afetler ve Türkiye. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık s. 478.

TDK Türkçe Sözlük (2009). Hzl. Şükrü Haluk Akalın, Ankara: TDK Yayınları